

چگونگی طرح مفاهیم انتزاعی در ادبیات کودک

شکوه حاجی نصرالله

می‌شود. برای ورود به بحث، لازم است «مفهوم انتزاعی» تعریف شود و برای دانستن این تعریف، مروری بر سیر شناخت خواهیم داشت؛ زیرا مفاهیم انتزاعی، واحدی از شناخت است. شناخت دارای دو مرحله «حسی - تجربی» و «تعقلی» است. مرحله «حسی - تجربی» شامل احساس، ادراک، تصور (بازآفرینی مغزی، آفرینش مغزی) و مرحله تعقلی شامل مفهوم، حکم و استنتاج است. «مفهوم» اولین گام در مرحله دوم شناخت، شامل مفاهیم «عینی» و «انتزاعی» است. مفهوم چیست؟ نوعی تصویر ذهنی است که از راه تجرید و تعمیم داده‌های حسی به دست می‌آید و خصوصیات عام و مشترک گروهی از اشیا یا پدیده‌های جهان هستی را نشان می‌دهد. مفاهیم انتزاعی، صورت‌های عمومی و ماهوی اشیا و پدیده‌ها را شامل می‌شود که با عمل تجرید به دست می‌آید. پاک کردن و جدا کردن خواص عام و مشترک گروهی از اشیا و پدیده‌ها از همه عوامل فرعی و ویژگی‌های مربوط به هر یک از آنها تجرید نامیده می‌شود. مثلاً با عمل منطقی تجرید، از تمام نشانه‌های ویژه و خواص انسان‌های مشخص و جداگانه، یعنی انسان‌هایی

برای طرح موضوع، ابتدا مفاهیمی چون «انتزاع» و «شناخت» تعریف خواهد شد. آن‌گاه با توجه به این تعاریف، توانایی کودک در دریافت مفاهیم انتزاعی براساس دستاوردهای کار میدانی محققان و پژوهشگران روان‌شناسی رشد، مورد توجه قرار خواهد گرفت. در پایان نمونه‌هایی از طرح مفاهیم انتزاعی در ادبیات کودکان ارائه

که می‌شناسیم، صرف‌نظر می‌کنیم تا به مفهوم انسان برسیم.

نگاهی به توانایی کودک در دریافت مفاهیم انتزاعی

کودک به تدریج و طی مراحل بسیار پیچیده‌ای، جهانی انتزاعی و تا حدودی مستقل از پدیده‌های ملموس پیدا می‌کند. کودک از راه کلمه، اشیای پیرامون خود را نام‌گذاری و طبقه‌بندی می‌کند و مهم‌تر از همه، به روابط بین آن‌ها که ممکن است مورد تجربه مستقیم خود او قرار نگرفته باشد، پی می‌برد.

پیاژه، «عملیات انتزاعی»^(۱) را بالاترین مرتبه رشد شناختی که از حدود ۱۲ سالگی آغاز می‌شود و تا بزرگسالی ادامه می‌یابد، قرار می‌دهد. در حالی که مطالعات میدانی بسیاری، نشان دهنده این است که حتی کودکان مرحله «پیش عملیاتی»، می‌توانند از آموزش «نگهداری ذهنی» و سایر آموزش‌های مربوط به عملیات عینی بهره‌گیرند. مثلاً هنگامی که به کودک خردسال تکالیف ساده‌ای داده می‌شود، توانایی نگهداری ذهنی عدد در آنان مشاهده می‌شود. بحث را با سؤالی ادامه می‌دهم: آیا کودکان پیش از دبستان، اصول شمارش را به کار می‌برند؟ به یقین باید گفت بلی. مثلاً از کودک سه ساله‌ای بخواهید ۸ مکعب چوبی را بشمارد. احتمالاً خواهد گفت: «۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲». به ندرت می‌گوید: «۱۰، ۲۰، ۳۰». اگر از او بپرسید چند مکعب داریم، احتمالاً خواهد گفت: ۲۰ تا. کودکان سه ساله، از اصول شمارش چه می‌دانند؟

۱- می‌دانند که به هر شیئی یک شماره تعلق می‌گیرد.

۲- می‌دانند که این اعداد را به ترتیب ثابتی به کار می‌برند (اعداد بزرگ‌تر بعد از کوچک‌تر).

۳- می‌دانند عدد آخر در یک توالی نشانگر کل

اشیاست.

۴- می‌دانند که به تمام اشیای عددی تعلق می‌گیرد که این مهم، همان تجرید است.

۵- می‌دانند ترتیب قرارگیری اشیای مهم نیست.^(۲)

بنابراین، می‌توان گفت که هر چند کودکان سه ساله نمی‌توانند اشیای فراوانی را درست بشمارند، اطلاعات پایه‌ای بسیاری درباره عدد دارند. با توجه به این نتایج که با استفاده از کار میدانی محققین و پژوهشگران روان‌شناسی رشد انجام شده، می‌توان گفت: «کودک از سه سالگی، توانایی درک مفاهیم انتزاعی را دارد.» گفتنی است که در حال حاضر، روش تدریس ریاضی سال اول و دوم دبستان، «تجسم در ذهن» است و دانش‌آموزان به خوبی از عهده اجرای این روش برمی‌آیند. در حالی که پیاژه، عملیات عینی را وابسته شیئی می‌داند.

لازم می‌دانم در این مرحله، مثال دیگری نیز بیاورم: آیا می‌دانید که کودکان پیش از دبستان، غالباً کلمات «بیش‌تر»، «کم‌تر» و «همان» را به دشواری می‌فهمند، اما همین کودکان می‌توانند در یک بازی، برنده را انتخاب کنند یا براساس دستورالعملی، تصویری را به کسی نشان دهند؟ بنابراین، «کودکان پیش از دبستان، اگرچه ممکن است از درک زبان انتزاعی ناتوان باشند، مفاهیم انتزاعی را در فرایندی چون بازی و تصویر به خوبی درک می‌کنند.»^(۳) به طور کلی، می‌توان گفت کودک توانایی درک مفاهیم انتزاعی را دارد و علت آن وجود دانش نهفته کودک^(۴) است. به عبارتی دیگر، اگرچه کودکان توانایی توضیح مفاهیم انتزاعی را ندارند، دارای دانش نهفته‌ای درباره این مفاهیم هستند.

کودک از خردسالی، توانایی انجام عمل تجرید را دارد. اگرچه کودک توانایی تجرید پیچیده را ندارد، ویژگی‌ای دارد که بزرگسال از آن بسیار دور شده‌اند و آن، کنجکاوی و قدرت تخیل است که به او در درک مفاهیم انتزاعی نیز یاری می‌رساند. شاید

بتوان گفت که کودک، کنش‌های انتزاعی را می‌شناسد، اما کنش‌های انتزاعی در او وحدت نیافته‌اند. در حالی که از ۱۲ سالگی به بالا، این کنش‌های انتزاعی به شکلی وحدت یافته در می‌آیند.

ارتباط نشانه‌ها با مفاهیم انتزاعی

نشانه‌ها نمود یک اندیشه، موجودیتی مادی، اخلاقی و یا قراردادی‌اند. نشانه‌ها در واقع با عمل تجرید، از مفاهیم عینی به دست می‌آیند. عمل

تجرید با زبان به وجود می‌آید. نقاشی روی دیواره غارها، با عمل تجرید انسان ابتدایی از جانور شکار، برای تسخیر حیوان و ساخت پیکره‌های الهه باروری، با عمل تجرید انسان ابتدایی از رویش زمین بوده است. چه عاملی موجب می‌شد انسان ابتدایی، توانایی انجام عمل تجرید را داشته باشد، در حالی که در مراحل اولیه رشد زبانی، شناختی و اجتماعی قرار داشت؟ با توجه به شباهت زندگی کودک با کودکی انسان در پیش از تاریخ، می‌توان در کنش‌های کودک، استفاده از

نشانه‌های گوناگون را یافت.

پیش از تعریف انواع نشانه‌ها و استفاده از آن‌ها در ادبیات کودکان، به کنش‌های کودک پیش از دبستان می‌پردازیم تا مشخص شود چگونه کودک به سادگی می‌تواند انواع نشانه‌ها را با استخراج مفاهیم انتزاعی از مفاهیم عینی بسازد. مثلاً بازی کودک با چوبی که به عنوان اسب بر آن سوار شده، آیا یک نشانه نیست؟ چگونه کودک این نشانه شمایی را از مفهوم عینی اسب تجرید می‌کند؟ این توانایی، از ساخت ذهنی کودک و توانایی انجام عمل تجرید او حکایت دارد. در بازی چند کودک، معمولاً قراردادهایی در نظر گرفته می‌شود و براساس آن قراردادهاست که بازی شکل می‌گیرد. مثلاً من بابا هستم، تو مامانی، تو بچه‌ای، این جعبه ماشین مان است، این میوه‌ها و این غذاها و... حالا بازی شروع می‌شود. این نشانه‌ها از مفاهیم عینی تجرید می‌شوند. نشانه‌های نمادین هستند که به صورت یک قرارداد، میان چند کودک در زمانی معین تعریف شده‌اند. کودکان از سال دوم زندگی، از شیئی به گونه‌ای استفاده می‌کنند که گویی چیزی دیگری است و اسباب‌بازی‌ها و یا خودشان را به جای افراد دیگری می‌گیرند. این بازی‌ها یکی از تجلیات توانایی کاربرد نمادهاست و رشد مهمی در ابتدای دوران کودکی به شمار می‌رود. در اصل کودکان پیش از دبستان، تفاوت واقعیت امور و ظاهر امور را می‌دانند؛ مثلاً کودک دو ساله می‌داند که خرس اسباب‌بازی‌اش، واقعاً نمی‌تواند چیزی بخورد.^(۵)

انواع نشانه

نشانه‌ها به سه دسته بخش می‌شوند: نشانه‌های شمایی^(۶) که بین نشانه و موضوعش، روابط مبتنی بر مشابهت وجود دارد. نشانه‌های نمایه‌ای^(۷) که رابطه بین نشانه و موضوعش، رابطه‌ای علی و سببی و مبتنی بر مجاورت است.

در آن حیوانات، تمثیل شخصیت‌ها یا ویژگی‌های اخلاقی و رفتارهای گوناگون نوع بشر است. گفتنی است که طرح مفاهیم انتزاعی در ادبیات کودک، با سبک واقع‌گرا یا سبک انتزاعی بیان می‌شود.

درک کودکان از زبان مجاز

کودکان تا سه سالگی برای نامیدن پدیده‌های واقعی در جهان پیرامون‌شان، معنای واقعی کلمات را به کار می‌گیرند و می‌فهمند که وقتی دیگران حرف می‌زنند، معنای دقیق حرف‌شان چیست، ولی

بین سه و چهارسالگی، معنای مجازی یا غیرواقعی بعضی عبارات را می‌فهمند. توانایی درک گفته‌های مجازی و بعدها استعاره، وقتی کودک آماده رفتن به مدرسه می‌شود، بیش‌تر می‌شود. برخی از کودکان در شش سالگی، در درک استعاره ماهرند. در همین سن است که طنز را می‌فهمند.^(۹) در استعاره و طنز، کودک این توانایی انسانی را به نمایش می‌گذارد که فراسوی آن چه هست، می‌رود و در برخی موارد، خلاف آن چه هست.^(۱۰)

نشانه‌های نمادین^(۸) که رابطه نشانه و موضوعش، نه مبتنی بر مشابهت و نه مجاورت، بلکه مبتنی بر قرارداد است. نشانه‌های نمادین، جانشینی تصویری، شنیداری، گفتاری و نوشتاری است که قرارداد اجتماعی شده است.

انتزاع در گونه‌های ادبی

طرح مفاهیم انتزاعی در همه گونه‌های ادبی اختصاص یافته به کودکان پیش از دبستان و سال‌های اول دبستان، در قالب‌های گوناگون چون قصه‌گویی، داستان، شعر و کتاب‌های اطلاعاتی در حوزه فلسفه، دین، روان‌شناسی، دانش اجتماعی، علوم تجربی با روش‌های هنرمندانه و خلاق تدارک دیده می‌شود. شعر و قصه کودکان، با توجه به نیازهای و ویژگی‌های کودک پیش از دبستان و سال‌های اول دبستان، توانایی حذف منطق عملی اشیا و آشکار ساختن حقیقت پنهان آن به عبارتی دیگر، توانایی عبور از منطق روزمره و ورود به منطق پنهان جهان را دارد. مثلاً در قصه‌های کهن و به ویژه افسانه‌های پریانی، کودک در جاذبه این منطق پنهان که هماهنگ با رشد درونی اوست، به افسانه‌ها علاقه‌مند می‌شود.

طرح مفاهیم انتزاعی، چون هستی‌شناسی (آغاز و انجام)، ارزش‌های اخلاقی، چون میهن‌دوستی، خیر و شر و عشق در گونه‌های ادبی کهن چون اسطوره‌ها، افسانه‌های پریانی و حماسی، نمونه‌ای بسیار جذاب برای مخاطبین پیش از دبستان است. کارهای وسیع میدانی برنو بتلهایم روان‌شناس، به ویژه درباره افسانه‌های پریانی، این ادعا را تقویت می‌کند.

تمثیل در ضرب‌المثل‌ها، افسانه‌ها و ادبیات همه اقوام و ملل وجود دارد و نشان‌دهنده استفاده ذهن بشر از دوران باستانی تا به امروز از شیوه مشترک کاربرد تمثیل است. متداول‌ترین شکل تمثیل، افسانه حیوانات یا افسانه تمثیلی است که

نمونه‌هایی از طرح مفاهیم انتزاعی در آثار ادبی

نمونه‌هایی از آثار ادبی با طرح مفاهیم انتزاعی چون عشق، مرگ، آفرینش، گفت و گو و سازش، جاودانگی، زندگی پس از مرگ، اتحاد، همکاری، قدرت، صلح، عشق، فداکاری، جاودانگی، عشق و تفاهم، مرگ و پس از مرگ، صبر، میهن دوستی، از خود گذشتگی، صلح، شمارش و اعداد که به کودکان پیش از دبستان و سال‌های اول دبستان اختصاص دارد، در ادامه می‌آید:

خانم وارژا لاواته، تصویرگر سوئیس، قصه‌های شئل قرمزی، سیندرلا، آواز تورددیدی را به سبکی انتزاعی، در کتاب‌های تاشو (طوماری) تصویرگری کرده است. در این آثار، اشکال هندسی روی چند متر کاغذ پشت سر هم، در ترکیب‌بندی هنرمندانه به اجرا درآمده‌اند. در این کتاب‌ها ابتدا تصویرگر، نمادهایی را به عنوان شخصیت و مکان‌های قصه تعیین می‌کند. مثلاً در کتاب شئل قرمزی، لاواته از دو عنصر دایره و رنگ استفاده کرده است. او با استفاده از کنتراست بزرگ و کوچک در شکل و هم‌چنین رنگ دایره مادر، شئل قرمزی، گرگ، مادربزرگ و شکارچی را به مخاطب می‌شناساند.

لاواته در بیان تصویری این سه قصه، تمام مرزهای قراردادی را در هم می‌شکند. او مخاطب را به دنیای ناشناخته‌ای می‌برد که با زبان دگرگون شده‌ای، در قالب هنر انتزاعی شکل گرفته است. لاواته ارزش‌های بسیاری را از سیر تاریخی هنر انتزاعی جذب کرده است تا بتواند به صورت نمادین، قصه سیندرلا را به تصویر کشاند. جوهر آفرینش او، به دور از هرگونه تقلید از دنیای بیرونی (پیرامونی)، اعم از پیکره آدمی، منظره یا طبیعت بی‌جان شکل گرفته است. این هنر انتزاعی را در آثار نقاشانی چون کاندینسکی می‌توان یافت و شاید بتوان گفت که تصویرگری لاواته، بر دو شاخه مسلط هنر انتزاعی سده بیستم، یعنی «اکسپرسیونیسم انتزاعی» کاندینسکی و «انتزاع هندسی» مالویچ بنا شده است. این دو نقاش باور داشتند که کشفیات‌شان بر دنیای معنوی بنا شده است. جوهر اکسپرسیونیسم انتزاعی، اثبات خودانگیخته وجود فرد است. بنابراین، برای بررسی این هنر بایستی کار تک تک هنرمندان را مستقلاً مورد بررسی قرار داد.^(۱۱)

شاید بتوان گفت که در این روایات، لاواته از سویی نگاهی به «هنر مجسم» دارد. هنر مجسم برای توصیف مرحله خاصی از هنر انتزاعی، یعنی

قطعه گم شده با

خوب بود. گفتنی است که هرچه کودک از نظر سنی کوچک‌تر بود و کم‌تر تحت تأثیر کلیشه‌های تصویری قرار داشت، خط داستانی را بهتر بیان می‌کرد و دانش مفهومی را در موقعیت‌های جدید به کار می‌برد.

لئونونی نویسنده و تصویرگر ایتالیایی، به طرح مفاهیم انتزاعی برای کودکان پیش از دبستان پرداخته است و برخی از آثار او چون «آبی کوچولو، زرد کوچولو» (مفهوم انتزاعی دوستی)، در زمره شاهکارهای ادبیات کودکان قرار دارند. لئونونی به منظور طرح مفاهیم فلسفی برای کودکان، از گونه کتاب‌های تصویری و برای بیان مفاهیم انتزاعی، از سبک‌های واقع‌گرا و انتزاعی استفاده می‌کند. او در داستان تکه کوچولو (مفهوم انتزاعی «من خودم هستم»)، در قالب نیازهای کودک از نظر روان‌شناسی رشد، به طرح مفاهیم پیچیده فلسفی می‌پردازد. لئونونی در کتاب‌های «آبی کوچولو و زرد کوچولو» و «تکه کوچولو»، با استفاده از انتزاع در نوشتار و تصویر و در کتاب «سوییمی» (مفهوم انتزاعی اتحاد - پیروزی)، با استفاده از انتزاع در نوشتار و با تصاویری که تحت تأثیر هنر اکسپرسیونیستی و آبستره آفریده شده است و در کتاب «فردریک» (مفهوم انتزاعی هستی‌شناسی)، با

سنت هندسی موندریان و وان دوسبرگ^(۱۲) استفاده شده است. در هنر مجسم، تأکید بر نقاشی به عنوان پدیده‌ای فی نفسه مستقل و چیزی مجسم و نه منتزع شده از طبیعت، حکم یک نقطه مرکزی را دارد^(۱۳) و قابل توجه است که بدانیم، ماکس میل، نقاش سوئیسی (متولد ۱۹۰۸ سوئیس)، به عنوان یکی از هنرمندانی که در پیشرفت این هنر مؤثر بوده است، درباره هنر مجسم می‌گوید: «صرفاً از عناصر بنیادی نقاشی، شکل و رنگ سطح بوم بهره می‌گیرد. بنابراین، جوهر نقاشی مجسم، آزادسازی کامل از مدل طبیعی و آفرینش مطلق است. ماکس میل بر این باور است که سرچشمه فرم در هنر مجسم، سادگی، روشنی و هماهنگی [است]؛ یعنی ویژگی‌هایی که نماینده آرمان‌های نمادین یا عام هستند»^(۱۴).

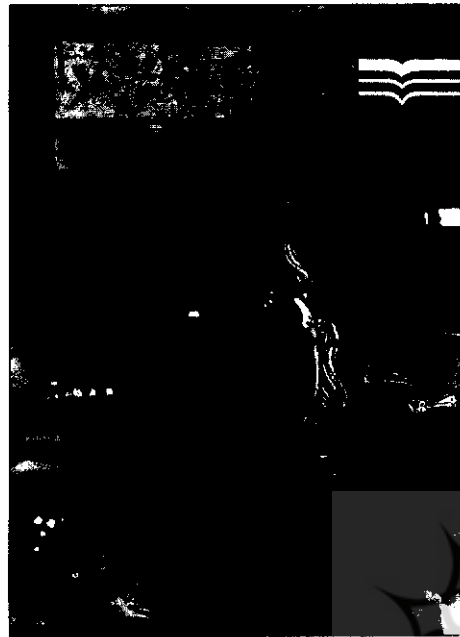
تصویرگری لاواته نیز از سیندرلا، براساس دو عنصر بصری «فرم» و «رنگ» شکل گرفته است. در این روایت، فرم‌ها با نگاه به نمادهای «ساده و روشن و هماهنگ» باستانی شکل گرفته است. این زبان نمادین، این دنیای ناشناخته، بیان عناصری پیچیده از ناخودآگاه است.

سیندرلای لاواته را نگارنده با ۴۰ کودک ۴ تا ۶ ساله کار کرده است. ارتباط این کودکان با کتاب

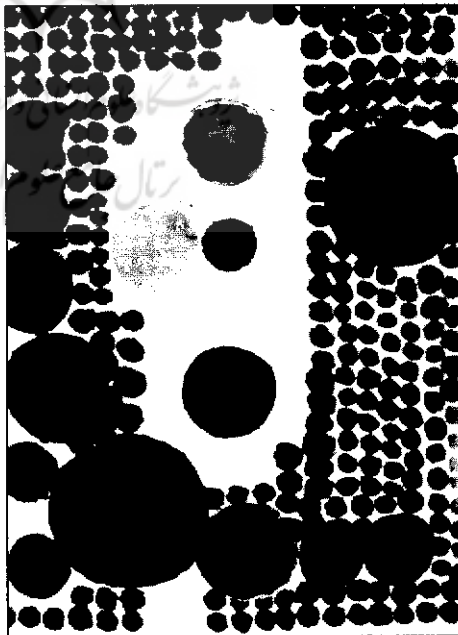
استفاده از انتزاع در نوشتار با تصاویر واقع‌گرا و در کتاب «درخت الفبا»، مفاهیم انتزاعی همکاری و اتحاد، قدرت، صلح و آرامش را به تصویر می‌کشاند.

هانس کریستیان آندرسن نیز مفاهیم انتزاعی چون زندگی پس از مرگ را در داستان دخترک کبریت فروش، عشق و جاودانگی را در داستان پری دریایی، عشق و تفاهم را در داستان سرباز سربی، در سبک واقع‌گرایانه طرح‌ریزی کرده است. سیلور استاین نیز در دو کتاب قطعه گم‌شده و آشنایی قطعه گم‌شده با دایره بزرگ، با استفاده از نشانه‌های نمادین، اثری با لایه‌های دوگانه رو ساخت و ژرف ساخت خلق می‌کند.

احمدرضا احمدی، در آثارش چون «نوشتن بازان بارید»، به طرح مفاهیم انتزاعی در قالب‌های هنرمندانه و خلاق می‌رسد. بهرام خائف در سال ۱۳۵۶، کار تصویرگری را با نگاه انتزاعی آغاز کرد. این نگاه، تحت تأثیر بیانی واقع‌گرا و محسوس از واقعیت شکل گرفته است. بهرام خائف در بیان

تصویری دنیای رنگین کمان (مفهوم انتزاعی گفت‌وگو و سازش) و گفت و گوی رنگ‌ها (مفهوم انتزاعی گفت و گو)، مرزهای قراردادی را که تاکنون به آن پای‌بند بوده است، در هم می‌شکنند، او مخاطب را به دنیای نمادینی می‌برد که با زبانی دگرگون شده، نگاه به هنر انتزاعی دارد. او به دور از تقلید آشکار از دنیای پیرامونی، اعم از پیکره آدمی، منظره یا طبیعت بی‌جان، به ساخت این تصاویر پرداخته است. در این اثر، رنگ عنصری بیانی و ساختاری است. تصویرگر با استفاده از رنگ، کل ترکیب‌بندی سطح و عمق را پی‌ریزی می‌کند. شاید بتوان گفت که تصویرگری خائف در این دو کتاب، بر سبک «اکسپرسیونیسم انتزاعی» بنا شده است. در این دو کتاب، خائف به فضای بکر و غیرمنتظره‌ای دست یافته که از آثار پیشین او، فاصله‌ای عمیق گرفته است. در کتاب دنیای رنگین‌کمان، تصویرگر در صدد کشف جوهر

نمی‌شود. به طور کلی، می‌توان گفت نویسندگان و مترجمان ایرانی، در حوزه ادبیات کودکان این گروه ستی، از غالب‌های انتزاعی گریزان هستند.

سناریوی کودک ایرانی

در جامعه ما، خلاقیت کودک با روش‌های موجود در آموزش رسمی و همگانی نه تنها پرورش نمی‌یابد، بلکه حذف می‌شود و کودک بسیار سریع، به دنیای بزرگسالی پرتاب می‌شود. در این‌جا سناریوی زندگی کودک ایرانی را تصویر می‌کنیم. کودک ما با تولد در خانواده‌ای که پدر قطب اصلی آن است و رفتارهای سنتی در آن ترویج و تشویق می‌شود، رشد می‌یابد. در مدارس آموزش و پرورش نیز چون خانواده، کودک تحت اقتدار معلم و معلم و دانش‌آموز و هر دو در زیر چتر سیستم اداره‌کننده مدرسه، قرار دارند. گفتنی است که روش درس‌محوری، آن هم از نوع حفظ کردن مجموعه‌ای از اطلاعات، بدون توجه به چگونگی تکوین، ساختار و کاربرد آن‌ها، تمامی توانایی وجودی این کودک را به عنوان انسانی کوچولو حذف می‌کند. این کودک، اوقات فراغتش را غالباً با تلویزیون، اصلی‌ترین وسیله آموزش همگانی در ایران می‌گذراند. برنامه‌های ویژه کودک در تلویزیون را مجری، از طریق زبانی مستقیم، پندگونه و شعاری اداره می‌کند. بنابراین، حتی اگر کارتون یا فیلمی در طرح باز و خلاق به رشد خلاقیت کودک میدان دهد، زبان اندرزی مجری، اثر آن را خنثی می‌کند. در یک کلام، برنامه‌های مختص کودکان در تلویزیون، رشد کودک را با هدف نقش‌پذیری او در بزرگسالی، در جامعه‌ای که مشارکت او در آن بسیار کم‌رنگ است، تضمین می‌کند.

به نظر می‌آید که بازسازی فرایند رشد، برای

انسانی، یعنی گفت و گوست و او با ساده‌ترین شکل‌های هندسی و استفاده از تضاد رنگ‌های سرد و گرم، به این تحلیل می‌رسد. به بیانی دیگر، در این اثر، خائف به جست و جو و خلق نشانه‌های تجسمی ذهن ساخته می‌پردازد.

به طور کلی، بن‌مایه‌های آثار خائف از خیال می‌آید. بنابراین، در عموم آثار او می‌توان گوشه‌هایی از انتزاع را دید. مثلاً عنصر انتزاع در فرم و اندازه (کتاب توکا)، فضاسازی (آی ابراهیم)، مفهوم (سه کتاب گفت و گوی رنگ‌ها، دنیای رنگین کمان و پرند و فال)، فرم (حکایت‌نامه) و (ما چند نفریم) دیده می‌شود. مرجان کشاورزی آزاد نویسنده و فرشید شفیعی تصویرگر، مفهوم انتزاعی هستی‌شناسی را در کتاب «غیر از خدا هیچ‌کس تنها نبود» روایت می‌کنند. بازنویس مصطفی رحماندوست و تصویرگر میرآفتابی، مفهوم انتزاعی صبر را در کتاب «ایوب» روایت می‌کنند. تصویرگر رابرت اینگین، مفهوم انتزاعی صلح را در کتاب «دوران صلح» و مفهوم انتزاعی مرگ را در کتاب «زندگی، آغاز، مرگ» در بیانی واقع‌گرایانه در تصاویر روایت می‌کند.

در پایان شایان ذکر است که در آثار اختصاص یافته به کودکان ایرانی پیش از دبستان و سال‌های اول دبستان در حوزه تألیف و ترجمه، اگر هم مفهومی انتزاعی طرح شده باشد، به یقین می‌توان گفت سبک انتزاعی حضوری بسیار کم‌رنگ و آن هم در آثار معدودی دارد. مثلاً در مجموعه آثار انتخابی در حوزه داستان ترجمه نیز طرح مفاهیم در قالب سبک انتزاعی دیده نمی‌شود. در مجموعه آثار منتشره در سال ۱۳۸۲ در حوزه فانتزی در تصاویر کتاب‌های بررسی شده، اثری از سبک انتزاعی و حتی تأثیرات آن دیده

یاری رساندن به کودکان، در جهت درک مفاهیم انتزاعی در جامعه ما، امری جدی است. چنان که کودکان در ابتدای ورود به مهد کودک، بسیار کنجکاو و فعالند، اما به تدریج به صورت موجوداتی منفعل و مطیع درمی آیند که قوه خلاقیتشان را از دست داده اند. برای رهایی از محدودیت کودک در مدرسه، چه باید کرد؟ غنی سازی محیط و استفاده از آموزش انتقادی، از اهمیت جدی برخوردار است. در این راستا، لازم است تحصیل بدون تفکر حذف شود و به جای آن، پرورش قوه ابتکار و خلاقیت، محور اصلی آموزش رسمی و همگانی قرار گیرد.

از سوی دیگر، درک کودک از مفاهیم انتزاعی، ارتباط مستقیم با چگونگی طرح این مفاهیم در ادبیات کودک دارد. زبان مستقیم و اندرزی در طرح مفاهیم انتزاعی ناموفق است. مثلاً در ساختارهای ایدئولوژیک، ادبیات مورد تشویق، چه در طرح مفاهیم عینی و چه انتزاعی، دارای طرحی بسته، شعاری، اندرزی و مستقیم است. به یقین می دانیم که طرح مفاهیم در قالب‌های مستقیم و شعاری، از ادبیت به دور است. از این رو، طرح مفاهیم انتزاعی در قالب‌های مستقیم، شعاری و اندرزی برای کودکان پیش از دبستان و سال‌های اول دبستان، با شکست روبه‌رو می‌شود. بنابراین، نتیجه‌گیری از آن‌چه در دو دهه اخیر در جامعه خودمان با آن روبه‌رو بوده‌ایم و تعمیم آن به این‌که کودکان پیش از دبستان، توانایی درک مفاهیم انتزاعی را ندارد، اشتباه است.

به نظر می‌آید که لازم است انگاره‌های خویش را از کودکی بازبینی کنیم. در این صورت، شاید ادبیات کودکان در بخش تألیف برای کودکان پیش از دبستان و سال‌های اول دبستان که بیش‌تر در جایگاه «رویت» مفاهیم عینی، آن هم

در قالب رئالیسم ابتدایی باقی مانده است، بتواند از قالب‌های دیگر نیز گذر کند و با طرح مفاهیم انتزاعی برای کودکان پیش از دبستان در زبانی خلاق، هماهنگ با نیازهای مخاطب، به پرورش ذهن او یاری رساند.

با تشکر از خانم طاهره تابان و آقای بهرام کلهرنیا که به پرسش‌های من در خصوص موضوع هنر انتزاعی و نماد پاسخ گفتند. و با تشکر از لاله پورخطایی که جزوه دانشگاهی نماد را در اختیار من گذاشتند.

پی‌نوشت

۱. بیاضه مراحل رشد کودک را چهار مرحله می‌داند: مرحله عملیات حسی - حرکتی (۰ تا ۱۸ ماهگی)، مرحله پیش عملیاتی (۱۸ ماهگی تا ۷ سالگی)، مرحله عملیات عینی (۷ تا ۱۲ سالگی) و مرحله عملیات انتزاعی (از ۱۲ سالگی به بعد).
۲. پاول هنری ماسن و دیگران: رشد و شخصیت کودک، ترجمه مهشید یاسایی (تهران: نشر مرکز، کتاب ماد)، چاپ اول ویرایش فارسی، ۱۳۸۰، ص ۳۱۵، ۳۱۶؛ پژوهش گلمن، گالیستل ۱۹۷۸.
۳. پاول هنری ماسن و دیگران: رشد و شخصیت کودک، ترجمه مهشید یاسایی (تهران: نشر مرکز، کتاب ماد)، چاپ اول ویرایش دوم فارسی، ۱۳۸۰، ص ۳۱۷، ۳۱۸.
۴. هنگامی که انسان بتواند اصلی را به کار برد، ولی نتواند آن را توضیح دهد، می‌گوییم دانش او نهفته است.
۵. پاول هنری ماسن و دیگران: رشد و شخصیت کودک، ص ۳۲۳

6. Iconic

7. Indexical

8. Symbolic

۹. وینر، سال ۱۹۸۸
۱۰. رشد و شخصیت کودک، ص ۲۵۴.
۱۱. آرناسن، ی. ه: تاریخ هنر نوین: ترجمه محمدتقی فرامرزی (تهران: انتشارات زرین و انتشارات نگاه، ۱۳۶۷)، ص ۴۶۸ نقل به معنی.
۱۲. موندریان و وان دوسبرگ، از نظریه پردازان گروه د. استیل بودند که سرانجام، موندریان از گروه جدا شد.
۱۳. همان، ص ۵۳۱ و ۵۳۲. نقل به معنی.
۱۴. همان، ص ۵۳۲. نقل به معنی.